

Ideologia i tradició escrita durant la Renaixença: el cas de Constantí Llombart

J. Enric Estrela¹

Resum: Una de les figures més rellevants de la Renaixença a València fou Constantí Llombart. La seua capacitat de generar iniciatives i plataformes culturals, i la seua adscripció ideològica al republicanisme, són factors que dimensionaren la seua visió de la tradició escrita. En el present treball ens ocupem d'aquest tema, centrant-nos en la figura d'aquest escriptor.

Paraules clau: Renaixença, Constantí Llombart, historiografia, tradició escrita, ideologia.

Abstract: One of the most outstanding figures of the Renaissance in Valencia was Constantí Llombart. His ability to generate initiatives and cultural platforms, and his ideological allegiance to republicanism, are factors that formed his vision of written tradition. In this paper we deal with this issue, focusing on the figure of this writer.

Keywords: Renaissance, Constantí Llombart, historiography, written tradition, ideology.

1.- Ideologia i discurs historiogràfic en temps de Constantí Llombart

L'objectiu d'aquest treball és oferir una aproximació a la visió que Constantí Llombart tenia i que, en conseqüència, difongué i projectà a través dels seus escrits, de la tradició escrita de la qual se sentia hereu. Una visió que, per altra banda, estava determinada en gran mesura, pel perfil ideològic de l'autor valencià. En aquest sentit, cal partir de la idea que el concepte de "tradició escrita" en Constantí Llombart està indefectiblement vinculat al context historiogràfic en què aquest duagué a terme les seues iniciatives culturals, i que, com no podia ser d'altra manera, hi influí de manera substancial (Furió). Entre els diversos projectes que Constantí Llombart engegà en aquest àmbit, tenim la que fou la primera revista cultural valencianista, titulada *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí* (Escartí "Les Idees De Constantí Llombart a Través De *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*"; Josep Enric Estrela), que s'edità del 1874 al 1883 a València, i comptava amb la col·laboració d'autors catalans, valencians i mallorquins i, en conseqüència, es distribuí al llarg i ample del nostre domini lingüístic.

Per al cas que ens ocupa, cal destacar que a les planes del *Calendari Llemosí*, Llombart –amb l'ajut de l'altre director de la revista, Josep Mª Puig i Torralva– va difondre un gran nombre d'estudis i textos literaris de caire historicista i nombroses transcripcions de documentació antiga (Josep E. Estrela "L'interés Pel Passat Històric a *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*"), tot posant de manifest les tendències historiogràfiques existents a a les terres de parla catalana en els anys inicials de la Restauració. Uns anys en què podem trobar ja indicis en alguns estudis històrics d'autors valencians dels canvis que des de mitjan segle XIX es venien produint en aquesta disciplina a Europa –fonamentalment a Alemanya, França i Anglaterra–, els quals contribuïren a fixar el nou estatus epistemològic de la història, bastit sobre el model de les ciències naturals, i allunyant-se progressivament dels exercicis retòrics i moralitzants –o purament erudits– que fins llavors havien predominat en el nostre l'àmbit historiogràfic.

---

¹. Filòleg, Universitat de València.

En aquells anys –el darrer terç del segle XIX- la incorporació de la història a la universitat era encara recent. A València la primera càtedra d’Història –d’Història Universal- s’havia creat el 1858. El sistema educatiu universitari, reformat gràcies a la Llei Moyano, atribuïa un paper fonamental a la història, bàsic per a la formació de l’imaginari col·lectiu comú, plagat de mites i herois, sobre els quals s’havia de bastir el sentiment nacional. Per aquesta raó a les aules d’estudis superiors no hi havia pràcticament cap interès per cultivar la investigació històrica, i menys encara la relacionada amb els temes valencians (Furió 82-83). En gran mesura, el tipus d’història que s’hi ensenyava se centrava en la filosofia de la història –amb una orientació krausista, si més no, fins la Restauració-, tot bandejant la recerca històrica, com hem apuntat. Aquella es concebia –en línies generals- com una eina per a comprendre el passat, però també tenia un caràcter fonamentalment instrumental: era una mitjà per a construir un discurs sobre el passat amb el qual poder projectar un futur millor; i on es donava sovint més importància a l’estil que al contingut i l’objectivitat. Era la història, també, que a València els acadèmics difonien a l’Ateneo Científico, als quals Llombart, des de les mateixes planes del *Calendari Llemosí*, els arribà a retraure perquè no es preocupaven de les lletres valencianes, amb les següent paraules:

L’Ateneo científich, literari y artístich de Valencia, que tant podia atjudarne á restaurar la llengua d’els nostres antecessors, ocupat en les coses d’els forasters, apenes si s’enrecórda de les de sa casa. ¿Qu’èls costaria á llurs il·lustrats individus, consagrar-ne, de quant en quant, alguna de les seues sessions á les lletres llemosines? (Llombart "Revista De L’any Passat" 15-16) (Llombart *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*)

Aquesta concepció de la història, de feble base científica, no era asèptica des d’un punt de vista ideològic: era una disciplina orientada

a la formació, primer, de juristes, jutges i advocats i, després, de les noves legions de professors de l’ensenyament primari que havien de fer possible l’extensió de la instrucció pública i patriòtica a tots els racons del país” i que contrastava amb “una altra història més erudita, artesanal, destinada en tot cas a la preparació tècnica d’arxivers, bibliotecaris i conservadors de museus, és a dir, aquells especialistes als quals els era confiada la custòdia dels “monuments” –documentals, literaris, artístics- del patrimoni nacional(Furió 85)

I entre d’altres raons, perquè aquesta es centrava molt més en la història local i regional.

Tanmateix, la historiografia en temps de la Restauració al País Valencià és més rica en matisos, atés que es tracta d’un període en què –si més no inicialment- confluïren dues tendències: una que començava a bandejar-se, per causa del fracàs de la revolució liberal, i una altra que naixia com a conseqüència d’aquest i que, com no podia ser d’altra manera, era de tall conservador. El professor Antoni Furió, ho manifesta de manera molt concisa i, per tant, em limitaré a llegir un paràgraf seu:

El desengany, i fins i tot el viratge ideològic, no era una fenomen individual i excepcional, sinó que afectava bona part dels historiadors romàntics, insatisfets i decebutos pel curs que preïen els esdeveniments,

i també la nova generació d'historiadors nascuda amb els nous temps. La burgesia ja no lluitava per aconseguir el poder, sinó per conservar-lo, i la historiografia liberal, amb molts dels seus antics adherents reciclats, deixava pas a la conservadora. Vicent Boix, encimbellat al tron patriarcal, passava el testimoni a Teodor Llorente. Semblava com si aquells mateixos historiadors que un dia havien estat darrere les barricades proclamant o defensant la revolució, haguessen pres por, por d'haver anat massa lluny, i ara se'n penedien i tractaven d'ensolcar novament les aigües desbordades. I ho intentaven recorrent una vegada més a l'armari medieval. L'edat mitjana, que feia poc havia estat percebuda quasi bé com el bressol de les llibertats democràtiques, ara tornava a ser exhibida com a model d'ordre i estabilitat. I així, enfront de l'amenaça dels naixents sindicats obrers, els historiadors conservadors propugnaven un retorn a la vella organització gremial, a les bones tradicions abolides per la revolució. A la vista del monstre que aquesta havia engendrat –el nou ordre industrial, el moviment obrer, l'ateisme...-, molts dels antics protagonistes i beneficiaris, ara instal·lats ja en el poder, giraven els ulls envers el passat nostàlgics del món que havien contribuït a enderrocar i a la recerca de velles i provades receptes per al present (Furió 81-82).

De la cita, ara convé quedar-nos en dos detalls: el concepte de “desengany” dels historiògrafs de tall progressista –entre el quals caldria encabir Llobart-, pel fracàs de la revolució liberal, per una banda; i d'altra, la confluència de dues tendències historiogràfiques, en l'últim terç del segle XIX: una que arribava a la seua fi i una altra que prenia vigor, ideològicament més conservadora que la immediatament anterior, si atenem a les paraules de Furió:

una nova generació d'historiadors, l'anomenada escola històrica valenciana, formada per uns autors que realitzaran una producció intel·lectual al marge dels cercles acadèmics; col·laboraran en la premsa periòdica; seran bibliòfils i sentiran una gran curiositat pel passat autòcton, el que els portarà a visitar arxius i biblioteques i a publicar monografies erudites, col·leccions documentals i repertoris bibliogràfics,(Furió 85-86)

Així com també realitzaven excursions (Roca Ricart).

Alguns dels membres més destacats d'aquest segon grup són: Teodor Llorente, Feliu Pizcueta, Wenceslau Querol, Josep Martínez Aloy, Lluís Tramoyeres, Cebrian Mezquita; i d'entre ells brilla per la seua coherència i rigor metodològic en el tractament de la documentació antiga, Roc Chabàs. Gran part d'aquests autors, publicaren col·laboracions de caràcter historiogràfic al *Calendari Llemosí*. I amb ells, altres col·legues de Constantí Llobart, hereus alguns de la tradició romàntica liberal, d'altres de l'erudita, vigents en la primera meitat del segle XIX. Però el que cal destacar és el comú denominador que les aglutina: la historiografia del seu temps oferia unes llacunes que calia omplir. I en gran mesura, la transcripció de textos antics –així com els assajos i comentaris que publicaren- o els textos literaris d'ambientació historicista, responien en conjunt a una voluntat d'aportar materials de primera mà per reconstruir una memòria col·lectiva i donar-la a conèixer; una memòria d'àmbit local -puix també cal destacar que gairebé gran part dels documents transcrits o comentats provenen de la ciutat de València- i que comprenia, segons l'ideari renaixencista, al marge de les grans heroïcitats, la quotidianitat en els temps pretèrits.

Aquesta necessitat de “rescatar” un passat ens la planteja el mateix Llobart a les planes del *Calendari Llemosí*, en un text introductori d’una transcripció de l’estudiós xativí, Manuel Carboneres:

Desitjosos de donar á conèixer tots los documents que per a l’història de Valencia puguen tindre algun interés, ham procurat adquirirne de lo nostre il·lustrat amich en M. Carboneres, lo següent procés criminal, per mig de lo qual vorán los nostres lectors la forma en que s’aplicaba lo turment y l’interrogatori que s’els fea á los que delinquieren, com aixis mateix altres curiositats molt dignes de saberse (Llobart *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí* 101).

Si bé és arriscat fer generalitzacions –puix parlem d’estudiosos amb trajectòries ideològiques i intel·lectuals en alguns casos convergents, però no en tots-, podem assenyalar que Constantí Llobart i els seus col·laboradors, prestaren una atenció especial a continguts que feien referència al que podríem denominar el “domini públic”, cosa que és comprensible, si atenem al fet que era l’àmbit on aquests autors volien influir a l’hora de donar a conèixer els seus textos. Festes, celebracions, sermons, processos criminals, catàstrofes naturals, documentació juridicoadministrativa, baralles nobiliàries són, en general, els temes escollits pels estudiosos abans citats. Eren uns temes, com es pot comprovar, allunyats de les grans “gestes nacionals” que predominaven en la historiografia del moment. I com a reacció –o si més no “distanciament”- davant aquesta producció sembla que foren publicats. Fixem-nos, en aquest sentit, en la intencionalitat del paràgraf introductori de Carboneres a una transcripció seua, publicada també al *Calendari Llemosí* en 1876:

Conegudes son de tots les tendències d’els castellans en abatre, sempre que ne tenen ocasió, á les demés provincies espanyoles, sent axis que, tal vegada, no els haguera segut posible lo portar á cap molts de llurs mes grans feyts, sens l’apoyo d’elles. Pera los castellans lo mateix en ciències qu’en arts, y feyts d’armes, no hiá qui hi valga tant com Castella. Quant s’enrecórden de la conquesta de sa bella “Granada”, tot es desferse en elotgis á Isabel, mentres que de Fernando ningú ne diu jota. En parlantnos de llibertat, no hi tenen prou poca tampoch pera alabarnos los seus valents comuners Padilla, Bravo y Maldonado, y ni sixquera á la memòria els venen nòstres nobles é braus caporals de la germania valenciana, com si ni tan sòls hagueren existit un Joan Llorens, un Vicent Peris y un Joan Caro, d’els quals, ú asòles ne valia tant ó mes que tota la sehua heròica trinitat
No contents en tot asò, sempe que fent història se tracta d’alguna cosa que no els senta molt bé, afècten no saberla y la callen, no perque la ignoren, perque seria ferlos pòch favor, sino perque no els acomòda dirla.(Carboneres 41)

Per altra banda, Llobart, en la mateixa línia de recuperació, de renaixement cultural, intuï que calia difondre textos antics oblidats. I amb aquesta finalitat inicià una Biblioteca Valentina amb la intenció de divulgar les obres més representatives de la tradició literària valenciana, o aquelles que, escrites en altra llengua, tingueren interés “directe per a la història de la nostra pàtria y de sa literatura”(Llobart "Revista Del Any Passat" 14).

En aquesta col·lecció, Llobart sols pogué editar dos volums, publicats el 1877: *Lo procés de les olives* (Fenollar): un text medieval, que sorgí de la ploma dels representants més destacats de l'anomenada Escola Satírica Valenciana, una opció literària per la qual Llobart sentí especial predilecció, atés que des del seu punt de vista gaudia de tres qualitats que la feien valuosa: la immediatesa dels temes que es podien tractar, el recurs a ella en tant que vehicle de transmissió ideològica i la capacitat de fomentar la lectura en valencià entre les potencials consumidores: les classes populars. (Martínez Gallego and Bordería Ortiz).

De fet, sembla que aquest darrer objectiu fou primordial per a Llobart. Ell, al *Calendari* del 1878, manifestava el següent:

Creentne tenir coneiximent de llur especial caràcter, ja que tan amich hi es lo pòble valencià de la festa, no ha mancat autor qu'ab lo bòn fi d'exitarlo y ferli aixina entrar l'afició á sa pròpia llengua; s'ha dedicat á donar frecuentment á la estampa obretes, que si es cèrt qu'en lo incorrecte llenguatge que huí es parla, y per consegüent d'escás mérit literari, tenen en son favor, per a conseguir son propòsit, la ventatja de perteneixer al género festivol qu'es lo que mes li agrada y estar escrites en valencià, que per de promte tant nos importa qu'á llegirlo s'acostume (Llobart "Revista Del Any Passat" 12)

El segon volum que edità aquell anys dins la col·lecció Biblioteca Valentina fou el *Libro de alabanzas (de) las lenguas hebrea, griega, latina: Castellana y Valenciana*, de Rafael Martí de Viciano, que es va publicar a València el 1574, (Viciano) i en el qual l'autor considerava el valencià com la millor expressió coetània del català antic –del seu llemosí– recolzava aqueixa primacia en les grans aportacions valencianes al conjunt de la literatura catalana del segle XV i del prestigi de l'obra d'Ausiàs March en les lletres castellanes.

2.- La mirada de Constantí Llobart al passat

Com hem pogut comprovar, l'interés de Llobart per “rescatar” de l'oblit textos del passat, és evident. Però per tal d'assolir el nostre objectiu cal parar esment en com es “mirà”, com a home de lletres i com a dinamitzador cultural, aquell temps pretèrit.

Com ja han apuntat autors com Archilés, Martí i Segarra (Archilés and Martí; Archilés and Segarra) Constantí Llobart és un autor que recull l'herència del liberalisme exaltat que des de el primer romanticisme havia encetat un camí en una direcció concreta: oferir una manera d'imaginar la identitat valenciana, articulant un discurs de caràcter progressista.

Potser el text més explícit que ens pot oferir una imatge gràfica de la visió que Llobart tenia de l'època medieval i dels segles posteriors siga el poema *Murs de la pàtria*, publicat el 1881, al *Calendari Llemosí*, en ocasió de l'inici de l'enderroc de les muralles medievals del Cap i Casal. En aquest poema es fa un breu repàs dels esdeveniments històrics més destacats de València. I en ell el rei Jaume és qualificat com un “rei generós” que governa un regne gentil i lleial amb unes lleis sàvies. Però el poema avança en el temps, fins arribar a les Germanies i, hom hi llegeix els següents versos:

Vingueren les Germanies,
y vingué un Felip Segon,

y un tercer que decretara
de tos morischs la expulsió
fet qu'en nóstra pátria història
vegonya causa y horror.
Y vingué demprés á pédret
ab la seua *Succesió*,
baix lo govern *dels peluques*,
l'extranjer Felip d'Anjou,
que de les flames de Xátiva
nostres furs cremá en lo foch.
Y ¡ay! també en lo present segle
un altre extranjer traidor,
lo gran geni de la guerra
lo francés Napoleó,
sens respecte á murs ni torres
sobre tú caigué furiós.

Empero, ¿qué mes muralles
qu'els pits de tos defensors?
Moncey y Suchet cent voltes
ab ses bombes y canons,
t'atacaren, patria meua,
t'atacaren sens temor;
mentres damunt tes muralles,
com si foren soldats tots,
jóves, vells, giquets y dones,
nobles y plebeus, y molts
frases, qu'al poble animaben
en nóm de la religió,
heróicament al francesos
mataben á borbolons" (*Llombart "Murs De La Patria" 25-26*)

Veiem per tant, que Llombart, vincula el procés de decrepitud del Regne de València al final de l'època medieval i al procés de centralització de l'autoritarisme monàrquic i la reducció dels drets dels estaments populars que tenen el seu inici arran de la revolta de les Germanies. I fins i tot manifesta la poca simpatia que professa per la dinastia borbònica –recordem que ens trobem en els anys de la Restauració monàrquica– atés que la considera tan estrangera i traïdora com les tropes napoleòniques que, anys després de la Guerra de Successió, tornarien a irrompre en les terres valencianes.

Altrament, també volem posar èmfasi en l'admiració que Llombart sentí per una escriptor que, com ell mateix, s'interessà pel teatre com a mitjà de transmissió de les idees: Víctor Balaguer. La trajectòria literària de Llombart té diversos punts de contacte amb la de Víctor Balaguer i paga la pena destacar-ne els paral·lelismes i l'influx que al nostre entendre tingué en el nostre autor la producció dramàtica de caràcter històric confegida pel lletraferit català (Josep E. Estrela "Constantí Llombart, Traductor Y Difusor De La Literatura En Catalán").

Llombart, a les planes del *Calendari Llemosí* ja havia manifestat –en consonància amb Teodor Llorente– la necessitat que els autors teatrals valencians escolliren temes valencians i assajaren la fórmula del drama històric per a augmentar la qualitat literària de les produccions valencianes fetes en català (Llombart *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí* 14-15; Llombart "Revista De L'any Passat").

Per altra banda, cal tenir en compte que Llombart, traduï dues tragèdies de Víctor Balaguer –encara que només se’n publicà una: *La muerte de Nerón, el 1877* (Balaguer). Les tragèdies d’aquest autor gaudiren d’una bona acollida entre la crítica de l’època per la novetat i la contribució a elevar el formalisme de les propostes escèniques escrites en català de l’època. Eren peces d’una escena, que tenien com a protagonista personatges històrics, en moments culminants de la seua vida, els quals el dramaturg de Vilanova i la Geltrú aprofitava per a esbossar la personalitat i caràcter històric d’aquells.

El que ens interessa destacar d’aquestes peces és la lectura ideològica que hom n’extrau. Si ens acostem a les *Tragèdies* de Balaguer, no costa gaire posar-les en relació amb l’actitud política de que l’autor mantenia en aquells anys, crítica amb el turbulent període posterior a la Revolució de Setembre de 1868. Balaguer, en essència, aprofità la literatura dramàtica amb ambientació historicista per a projectar, per a defensar també, la necessitat d’una regeneració de la societat del seu temps. Una regeneració que en clau literària era liderada per herois forts, lúcids i ambiciosos, i que contraposava a una societat i a uns antiherois –seria aquest el cas de Neró en la tragèdia traduïda per Llombart- que no feien sinó perpetuar un estat de degeneració, i que són dèspotes, corruptes i immorals.

Llombart –que no ho oblidem, dedicà a Balaguer una de les seues obres més notables: *Los fills de la morta-viva* (Llombart *Los Fills De La Morta-Viva : Apunts Bio-Bibliogràfics Pera La Historia Del Renaiximent Lliterari Llemosí En Valencia*) i estigué atent des de les planes del *Calendari Llemosí* a tot el que publicà llavors- fou, com Balaguer, un lletraferit doblat de polític –o un polític doblat de dramaturg. I la mateixa estratègia que emprà Balaguer per a les seues *Tragèdies*, la utilitzà Llombart a l’hora de redactar el drama històric *Lo darrer agermanat* que es publicà el 1882.

L’acció de l’obra comença en un moment crucial de les Germanies: l’enfrontament final en què, assatjat a la seua casa, morirà el líder agermanat Vicent Peris. És, per tant, el moment culminant d’aquell conflicte que, com hem vist, Llombart vinculava a la fi del període daurat de la pàtria valenciana, i que Llombart s’esforça que assoleisca instants de gran càrrega dramàtica.

Llombart sembla que concebé *Lo darrer agermanat* (*Llombart Lo Darrer Agermanat : Episodi Dramatich En Un Acte; Llombart Lo Darrer Agermanat; Escartí "Lo Darrer Agermanat (1882): Un "Drama Històric" De Constantí Llombart"*) com una metàfora –i al mateix temps n’és conseqüència- de la personal concepció del republicanisme que ell professà –de tall liberal i progressista. I no és agosarat defensar que el protagonista d’aquell drama històric –el líder agermanat Vicent Peris- se’ns presente com un patriota que, en definitiva, l’encarnava a ell mateix.

En l’obra, Vicent Peris mor d’un tret d’un soldat. I Llorenç, capità agermanat, exclama:

Tot s’ha perdut! La llibertat...! La pàtria.
I mentre la casa s’encén en flames amb els agermanats dintre, aquest personatge sentència:
Botxins del poble:
hi ha un tribunal de Déu on tot se paga!
Si haveu sacrificat a vostres ires
al que fon de València la esperança.
I ab ell lo pensament espant dels nobles,
ferestament esteu destruint ara.
La venjadora història dirà als segles
quan al poble vençut justícia faça:
“Caigué Peris i ab ell la Germania
morí traïdorament assassinada”. (Llombart *Lo Darrer Agermanat* 100)

Llombart, com es pot intuir atenent a aquest darrer paràgraf, atorgava a la història –i en el moment de literaturitzar-la també– un paper redemptor. El seu projecte de regeneració literària anà aparellat, com hem pogut comprovar, a una voluntat decidida d’atorgar als seus textos una significació moral i ideològica. Això, unit a una voluntat decidida de difondre i reelaborar literàriament materials o episodis històrics claus de la història del nostre país –fonamentalment d’origen medieval o del segle XVI– són elements de judici que al nostre entendre singularitzen aquest escriptor d’entre els seus contemporanis.

Vicent Josep Escartí (Llombart *Lo Darrer Agermanat* 11-44) posava èmfasi en l’interés de Llombart pel conreu del drama històric per tal de dignificar el teatre valencià, en aquella època conreat únicament en gèneres populars -com el sànet-; i perquè l’autor confiava en el teatre com un mitjà de difusió ideològica entre les masses populars. Per a Llombart, girar els ulls al passat, com bona part dels seus contemporanis, era una manera de projectar els seus ideals de regeneracionisme de la societat valenciana del darrer terç del segle XIX. Si Llombart prestà atenció a l’episodi culminant de les Germanies, i més concretament, al moment de l’assetjament del líder de la revolta, Vicent Peris, i el dotà de càrrega tràgica, fou per remarcar el caràcter heroic del personatge i per destacar el que als seus ulls era una insurrecció popular de caràcter democratitzador, que ben bé podia ser considerada com un antecedent legitimador de les diverses iniciatives que els sectors liberals i progressistes havien intentat dur a terme al llarg del segle XIX, sense èxit. En aquest sentit, no hem d’oblidar que Llombart va escriure *Lo darrer agermanat* en els primers anys de la restauració borbònica.

3.- La concepció de la tradició escrita en Llombart

Una qüestió en la qual encara no s’ha aprofundit suficientment és en els elements de judici que Llombart pogué barallar a l’hora d’engegar el seu projecte de ressorgiment cultural, i entre ells, una qüestió fonamental com és per què trià determinats motius i autors en el seus treballs de caire biobibliogràfic i literari, i per què rescatà de l’oblit uns determinats textos antics, editant-los, i no uns altres. Tot un conjunt de tessel·les, com si d’un mosaic es tractara, que, en posar-les en contacte, ens donarien la concepció del moviment cultural renaixencista que promové Llombart, i paral·lelament, quina era la tradició que el sustentava.

Potser, la producció literària de Llombart fou, en gran mesura, producte d’una extraordinària estima al seus espai viscut. Ell, a excepció, de la majoria d’historiògrafs liberals valencians de l’últim terç del segle XIX, com hem apuntat adés, no es “desenganyà” pel curs dels esdeveniments, i maldà –malgrat les seues evidents limitacions– per fer possible la pàtria que somniava. Llombart era conscient que la recuperació cultural i lingüística dels valencians passava per conèixer els textos literaris del passat, i en aquest sentit cal recordar les diferents edicions de textos antics que Llombart va preparar, algunes ja esmentades, i que ací només citarem per ordre cronològic: l’edició de les *Obres festives compostes segons antiga, general y molt raonable tradició pel pare Francesch Mulet, frare profés dominico (Mulet)* (València, 1876) –un autor, per tant, del segle XVII–; El *procés de les olives e disputa des jovers hi des vells, fet per alguns trovadors que avant se nomenen* (València 1877), ja citat adés el primer d’una col·lecció dels clàssics que –junt a las *Alabanzas de las lenguas*, de Martí de Viciana– edità Llombart, però que no tingué més continuïtat, ja ho hem assenyalat. I, encara, sabem que el mateix 1877 es dedicava a transcriure, amb la intenció de fer una reedició, *Les troves en lahors de la Verge Maria* (1474), a partir de l’exemplar conservat a la Biblioteca de la Universitat de València, però que no arribà a les premses”.(Llombart *Lo Darrer Agermanat* 20). Com podem comprovar, per a

Llombart, el concepte de tradició literària no se circumscribia a l'època daurada de les nostres lletres –la medieval- sinó que almenys “intuïa” una continuïtat en els segles immediatament posteriors.

Per altra banda, potser l'aportació més destacable de Llombart a la Renaixença és *Los fills de la morta-viva* (València 1883), una obra que fou premiada en els Jocs Florals de 1879, que és, en essència, un diccionari biogràfic dels escriptors valencians, el qual s'ocupa des de Carles Ros i alguns altres autors del XVIII, fins als contemporanis de Llombart. Amb aquesta obra Llombart s'unia a la tradició valenciana de bibliògrafs il·lustrats, com: Josep Rodríguez, Vicent Ximeno i Just Pastor Fuster.

No és el nostre objectiu, ara, dur a terme una anàlisi de les fonts que Llombart tingué en compte a l'hora de redactar aquesta obra. Una obra que tot siga dit, conté llums i ombres, com és la falta de rigor en alguns casos, admetent alguns autors que no tenien producció valenciana, o plagiant materials d'altre, sense donar-ne cap indicació (Llombart *Lo Darrer Agermanat* 23).

No obstant això, el que ens interessa ací destacar és, com ja afirmà Fuster – que posà èmfasi en la intuïció de Llombart per a dinamitzar la Renaixença (Fuster *Nosaltres, Els Valencians* 110-11) , que cal aproximar-se a *Los fills de la morta viva* com una resposta a la pregunta de quin era l'origen de la Renaixença (Fuster "Llengua I Literatura Al País Valencià En El Primer Terç Del Segle Xix" 166). I respecte als precursors, resulta prou evident que per a Llombart existia una tradició anterior que tingué un trencament concret.

Diu Llombart, en les paraules introductòries del primer autor biografat, que és Carles Ros:

Ja en plena decadència aquella gloriosa parla que tant y tant havia en los pasats segles honrat ab son cultiu a nostres avis, a consecuencia de la tirànica lley qu'al derogar lo monarca Felip V, en 29 de juny de l'any 1707, los magnífics furs y privilegis, els obligava á renegar de sa materna llengua en benefici de la castellana que es trataba de imposar per força” (Llombart *Los Fills De La Morta-Viva : Apunts Bio-Bibliogràfichs Pera La Historia Del Renaiximent Lliterari Llemosí En Valencia* 29)

Justament, la tria de Carles Ros com el primer dels escriptors a estudiar sembla motivada perquè, en paraules de Llombart, ell fou “ú dels més distinguits lliterats que en Valencia a mitjans del segle passat (XVIII) prengueren la lloable iniciativa de fer renàixer á La Morta-Viva, de restaurar y tornar á son primitiu lluïment nostra materna llengua, tan llastimosa y tirànicament de mort ferida pel rey en Felip V, al decretar en 29 de juny de 1707 la despòtica abolicció de nostres venerables furs y privilegis”.(Llombart *Los Fills De La Morta-Viva : Apunts Bio-Bibliogràfichs Pera La Historia Del Renaiximent Lliterari Llemosí En Valencia* 23-24)

Per a Llombart, encara que no ho manifestà de manera explícita, l'abandó i el decandiment literari de la nostra llengua tenia una data i un tirànic causant concrets: 1707 i el rei Felip V; i, entre d'altres coses, dels seus comentaris podem extraure que aquella època de decandiment començà a revertir a penes unes dècades després, amb la figura del notari Carles Ros. No obstant això, com afirmen Escartí i Roca, el que cal ponderar en última instància és que per a Llombart existia una època de “Decadència” que conceptualment també, justificava l'existència d'una “Renaixença”(Escartí "Joan Fuster I La Decadència") .

Tanmateix, tant la selecció de textos antics que edità Llobart, com la relació d'autors que recollí al seu diccionari biogràfic *Los fills de la morta-viva* semblen basar-se en l'afirmació d'una tradició literària que es projecta des del present sobre el passat, amb una funció legitimadora i apologètica indubtable, ja ho hem insinuat adés. En la línia de Josep Segarra, considerem que el patriotisme literari, del qual és conseqüència una obra tan representativa de la Renaixença valenciana com és *Los Fills de la Morta-Viva* de Constantí Llobart es troba estretament associat, com hem posat de relleu en els paràgrafs transcrits al que podríem definir com el relat històric sobre el Regne foral (Segarra). El "renaixement" de la llengua, per a Llobart, només pren sentit després que fou "tan llastimosa y tirànicament de mort ferida pel rey En Felip V, al decretar en 29 de Juny de 1707, la despòtica abolicció de nostres venerables furs y privilegis" (Llobart *Los Fills De La Morta-Viva : Apunts Bio-Bibliogràfichs Pera La Historia Del Renaiximent Lliterari Llemosí En Valencia XXIII-XXIV*) . Per això no és estrany que el repertori d'autors que forma *Los Fills de la Morta-Viva* comence en el segle XVIII i no abans. És a dir, la valoració de la llengua i de tot el repertori literari que podia ser considerat com un referent, que podia formar part de la tradició per als homes i les dones de la Renaixença, se superposava a una història tramada com un relat de decadència culminat amb la pèrdua dels furs. De fet, el mateix concepte de "renaixement" depèn d'aquest relat històric.

Per a Llobart, en la línia de la narrativa historiogràfica liberal iniciada a principis del segle XIX, tota l'explicació descansava en el supòsit d'una eterna dialèctica entre la llibertat i el despotisme. Ho hem vist en els casos adduïts de *Lo darrer agermanat* i *Los fills de la morta-viva*. En el fons, la tradició que Llobart aspirava a restaurar era d'una índole superior, i havia estat suplantada per la monarquia absoluta: era la tradició del primer liberalisme del segle XIX, i de les idees morals que aquest prengué de la Il·lustració (Martínez Gallego and Bordería Ortiz 113). Aquesta és, per exemple, la clau que ens ajuda a interpretar l'elecció de la dedicatòria de *Los Fills de la Morta-Viva* a un autor tan admirat per ell, com Víctor Balaguer –gran part de la producció escrita del qual parteix de la idea que la història i la literatura podien propugnar un patriotisme alternatiu a les opcions autoritaristes- i també ens ajuda a entendre el fet que incloguera la següent cita de l'historiador italià Cèsar Cantú, el més representatiu de l'escola històrica italiana, el qual en la seua *Història Universal* (Cantú), de 35 volums, tractà des d'una perspectiva filosòfica el desenvolupament dels pobles civilitzats: "Tot moviment lliterari enclou una significació moral"(Llobart *Los Fills De La Morta-Viva : Apunts Bio-Bibliogràfichs Pera La Historia Del Renaiximent Lliterari Llemosí En Valencia I*).

Constantí Llobart, com poc després farien autors pròxims a ell, com Josep Maria Puig i Torralva i Francesc Martí Grajales, contribuï a augmentar el coneixement que els valencians del darrer terç del segle XIX tenien de la seua història literària. I la seua producció aconseguí aportar unes dades i uns materials que confegiren un discurs històric i cultural legitimat per una tradició literària que, com la llengua, tenia una funció d'autoreconeixement del poble que la parlava. Unes dades i uns materials que temps a venir ultrapassarien aquests àmbits i provocarien una tensió identitària.

Bibliografia

Archilés, Ferran, and Josep R. Segarra. "Renaixença I Identitat Regional: Constantí Llobart I La Construcció De L'imaginari Regional Valencià." *Constantí Llobart I El Seu Temps*. Eds. Escartí, Vicent Josep and Rafael Roca. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005. 166-83. Print.

- Archilés, Francesc, and Manuel Martí. "Satisfaccions Gens Innocents. Una Reconsideració De La Renaixença Valenciana". *Afers*.38 (2001): 157-78. Print.
- Balaguer, Víctor. *La Muerte De Nerón*. Valencia: Imprenta de Manuel Alufre, 1877. Print.
- Cantú, César. *Historia Universal*. Madrid: Gaspar y Roig, 1854. Print.
- Carboneres, Manuel. "Aragonesos I Castellans." *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí Per a 1877*. València: Josep M. Blesa, 1876. 41-46. Print.
- Escartí, Vicent J. "Joan Fuster I La Decadència." *Fuster Entre Nosaltres*. València: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, 1993. 109-13. Print.
- . "Les Idees De Constantí Llombart a Través De *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí. Constantí Llombart I El Seu Temps*. Eds. Escartí, Vicent J. and Rafael Roca. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005. 137-65. Print.
- . "Lo Darrer Agermanat (1882): Un "Drama Històric" De Constantí Llombart." *Revista de Lengüas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*.XV (2010): 17-41. Print.
- Estrela, Josep E. "Constantí Llombart, Traductor Y Difusor De La Literatura En Catalán." *Escribir Y Persistir. Estudios Sobre La Literatura En Catalán De La Edad Media a La Renaixença*. Vol. 3. Los Angeles / Buenos Aires: Argus-a, 2013. 89-102. Print.
- . "L'interés Pel Passat Historic a Lo Rat Penat. Calendari Llemosí." *Constantí Llombart I El Seu Temps*. Ed. Llengua, Acadèmia Valenciana de la. València: Acadèmia Valenciana de la llengua, 2005. 166-83. Print.
- Estrela, Josep Enric. *Escriptors I Literatura Al Calendari Llemosí (1874-1883)*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2013. Print.
- Fenollar, Bernat. *Lo Procés De Les Olives*. València: Francesc Aguilar, 1877. Print.
- Furió, Antoni. "Roc Chabàs Dins La Tradició Historiogràfica Valenciana." *Ballester Broseta I Els Erudits Del Segle XIX*. Ed. Escartí, Vicent Josep i Estrela, Josep Enric. Vol. 12. Alcadins. València: Ajuntament d'Algemesí-Saó, 2001. 73-98. Print.
- Fuster, Joan. "Llengua I Literatura Al País Valencià En El Primer Terç Del Segle XIX." *La Decadència Al País Valencià*. Barcelona: Curial, 1985. 147-66. Print.
- . *Nosaltres, Els Valencians*. Barcelona: Edicions 62, 1996 [1962]. Print.
- Llombart, Constantí. *Lo Darrer Agermanat*. Biblioteca D'autors Valencians. Valencia: Institució Alfons el Magnànim, 2006. Print.
- . *Lo Darrer Agermanat : Episodi Dramatich En Un Acte*. Valencia: Impr. de Emili Pasqual, Ed., 1882. Print.
- , ed. *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*. València: Pascual Aguilar, 1874. Print.
- , ed. *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*. València: Estampa de la Viuda d'Ayoldi, 1875. Print.
- . *Los Fillls De La Morta-Viva : Apunts Bio-Bibliogràfichs Pera La Historia Del Renaiximent Lliterari Llemosí En Valencia*. Valencia: Empreenta d'Emili Pasqual, 1879. Print.
- . "Murs De La Patria." *Lo Rat-Penat Calendari Llemosí Per a L'any 1882*. València: Emili Pasqual, 1881. 20-26. Print.
- . "Revista De L'any Passat." *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*. 1874. 11-16. Print.
- . "Revista Del Any Passat." *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí Per a 1879*. 1878. 11-16. Print.
- Martínez Gallego, Francesc A., and E. Bordería Ortiz. "Llombart Als Papers Periòdics: Històries D'un Lliberal a La Xàquera Vella." *Constantí Llombart I El Seu Temps*. Eds. Escartí, Vicent J. and Rafael Roca. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005. 111-35. Print.

- Mulet, Francesc. *Obres Festives Compostes Segons Antiga, General Y Molt Rahonable Tradició Pel Pare Francesch Mulet*. 2a ed ed. València: Llibrería de En Francesch Aguilar, 1876. Print.
- Roca Ricart, Rafael. *La Renaixença Valenciana I El Redescobrimient Del País : El Centre Excursionista De Lo Rat Penat (1880-1911)*. Francesc Ferrer Pastor Investigació. Paiporta: Denes, 2011. Print.
- Segarra, Josep Ramon. " El Discurs Històric En La Construcció De La Identitat Valenciana Contemporània: Xàtiva Com a Mite." *Recerces*.52-53 (2006): 187-209. Print.
- Viciana, R. M. de. *Alabanzas De Las Lenguas Hebrea, Griega, Latina, Castellana Y Valenciana*. València: Francesc Aguilar, 1877. Print.

Recebido para publicação em 20-08-14; aceito em 20-09-14